

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN HAZAR HAVZASI'NA DÖNÜK POLİTİKASINDA ENERJİ

Fecra AKCA

Arş. Gör.; Giresun Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
fecra.akca@giresun.edu.tr

Özet

Dünyadaki toplam enerji tüketiminde ilk sırada yer alan Çin, büyüyen ekonomisi ve artan nüfusu nedeniyle enerji talebini devamlı artan bir ülke konumundadır. Ülkedeki mevcut rezervler enerji tüketimini karşılayamamakta ve ihtiyaç duyulan enerji ithal edilmektedir. Enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak gören Çin, bu ihtiyacı kesintisiz ve güvenli yollarla gidermeyi amaçlamaktadır. Enerjinin kesintisiz ve güvenli akışını sağlamak, kaynak ülkelerin çeşitlendirilmesi ile mümkündür. Bu noktada enerji güvenliği Çin dış politikasında önemli bir yer edinmektedir. Zengin hidrokarbon kaynakları nedeniyle yüzyıllardır önemini koruyan ve mücadele odağı olan Hazar Havzası, günümüzde enerji güvenliğini sağlamayı amaçlayan Çin'in de rekabete katıldığı bir bölge haline almıştır. Bu çalışmada, Çin'in dış politikasında enerjiye ve bu doğrultuda Hazar Havzası'na verdiği önem açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Dış Politika, Hazar Havzası, Enerji Güvenliği

Abstract

China, which ranks first in total energy consumption in the world, is a country whose energy demand is constantly increasing due to its growing economy and increasing population. The existing reserves in

the country cannot meet the energy consumption and the needed energy is imported. Considering the energy need as a strategic security problem, China aims to meet this need in uninterrupted and safe ways. Ensuring the uninterrupted and safe flow of energy is possible by diversifying the source countries. At this point, energy security has an important place in Chinese foreign policy. The Caspian Basin, which has maintained its importance for centuries due to its rich hydrocarbon resources and has been the focus of struggle, has become a region where China, which aims to ensure energy security, also participates in competition. In this study, the importance China attaches to energy and accordingly Caspian Basin in Chinese foreign policy will be explained.

Keywords: China, Foreign Policy, Caspian Basin, Energy Security

Giriş

Enerji geçmişten beri uluslararası ilişkilerde ülkelerin gelişmişliklerinin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Enerji kaynakları aynı zamanda devletlerin dış politika stratejilerini belirlemede önemli unsurlardan biridir. Enerji rezervlerine sahip olmanın yanında, ithal edilen enerjinin çeşitliliği, enerji akışının güvenli ve kesintisiz olması da önemlidir. Bu nedenle ülkeler, mevcut kaynaklarına alternatifler aramakta ve yeni bölgelere yönelmektedir. Nitekim bugün, bir önceki yüzyılın petrol açısından gündemin bir numaralı maddesi olan Ortadoğu'nun yanına petrol ve doğalgaz rezervleriyle 21. yüzyılın tartışmalı bölgelerinden biri olmaya aday Hazar bölgesi de eklenmiştir.¹

Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarının önemi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlıklarıyla birlikte artmış ve bölge küresel enerji rekabetinin odağı halini

¹ Cenk Sevim, "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yaşar University*, C. 7, S. 26 (2012), s. 4381, doi:10.19168/jyu.90260.

almıştır. Bu bağlamda, büyüyen ekonomisi ve kalabalık nüfusuyla birlikte enerjiye olan gereksinimi sürekli artan Çin Halk Cumhuriyeti, alternatif kaynak arayışı nedeniyle Hazar Havzası'na yönelmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hazar Havzası'na dönük politikasında, enerjinin ne derece belirleyici olduğunu incelemektir. Bu inceleme yapılırken doküman analizi yöntemi kullanılmış, resmi kaynaklar ve istatistiklere öncelik verilmiştir.

Hazar'da en önemli kaynağa sahip olan kıyı ülkeleri, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan iken Türkmenistan ve İran'ın Hazar'daki rezervleri diğer ülkelere göre oldukça azdır. Ancak bu iki ülkenin Hazar dışında önemli enerji kaynaklarına sahip olması ve konumları Çin ile ilişkilerini belirlediğinden çalışmada İran ve Türkmenistan'a da yer verilmiştir. Özbekistan ise Hazar'a kıyısı olmasa da enerji transferindeki konumu nedeniyle incelenmiştir.

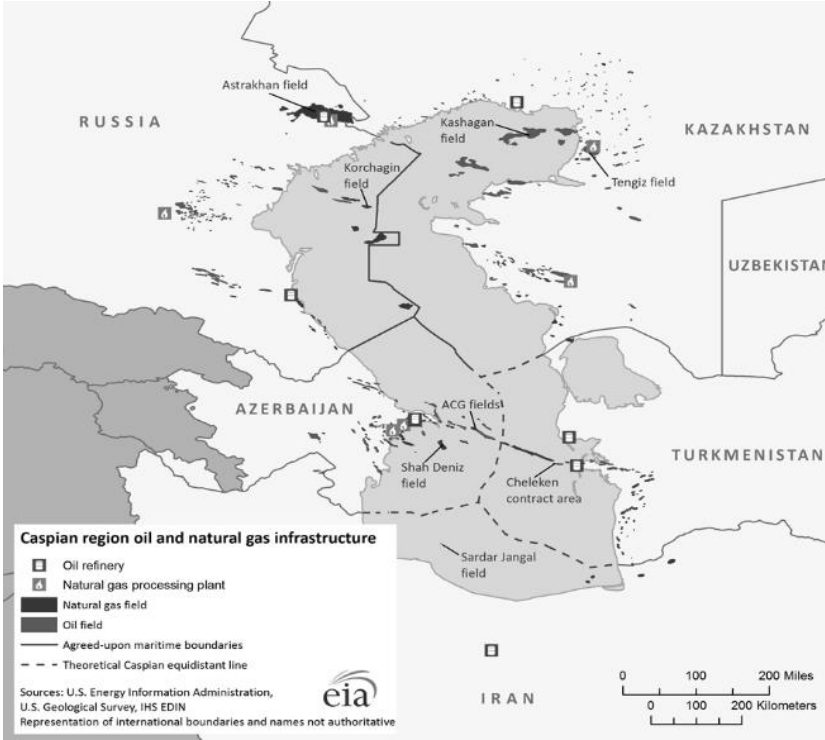
Çalışmanın ilk bölümünde, Hazar Havzası'nın jeopolitik öneminden bahsedilerek, bölgedeki mücadeleyi açıklamak için, 2018 yılına kadar çözülememiş olan Hazar'ın statüsü sorununa değinilmektedir. İkinci bölümde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerji görünümüne güncel verilerle yer verilerek, Hazar Havzası'nın Çin Halk Cumhuriyeti için neden önemli olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmanın son bölümünde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hazar Bölgesi ülkeleri ile enerji temelli ilişkileri incelenecektir. Bölge ülkeleri ile yapılan enerji işbirliği anlaşmaları, boru hatları ve Kuşak-Yol İnisiyatifi'ne yer verilecektir.

Hazar Havzası'nın Önemi

Dünyanın okyanuslarla doğrudan bağlantısı bulunmayan en büyük kapalı su havzası olan Hazar Bölgesi, Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Hazar'a kıyısı olmasa da bölgede dikkate alınması gereken Özbekistan'ın bulunduğu alanı içermektedir. Hazar Havzası yaklaşık olarak

371.000 km²den daha geniş bir alanı kapsarken, kuzey-güney yönündeki uzunluğu 1.200 kilometre, ortalama genişliği ise 320 kilometredir.² Hazar kıyı şeridinin toplam uzunluğu 6805 km olup, kıyıdaş ülkeler sırasıyla; Kazakistan 2.320 km, Türkmenistan 1.200 km, Azerbaycan 955 km, İran 724 km ve Rusya 695 km kıyı şeridine sahiptir.³

Harita 1: Hazar Havzası Petrol ve Doğalgaz Altyapısı

² Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 48, S. 1 (1999), s. 256, doi:10.1501/Hukfak_0000000631.

³ Yasın Gülyüz, "Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi: Hazar Bölgesi'nde Enerji Rekabeti", *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, C. 4, S. 2 (2020), s. 365, doi:10.29216/ueip.777596.

Hazar Bölgesi, dünyanın en eski petrol üretilen bölgelerinden biridir ve giderek daha önemli bir küresel enerji kaynağı olmaktadır. Bölge, hem Hazar'daki açık deniz yataklarında hem de Hazar havzasındaki kara sahalarında önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir ve bu nedenle küresel enerji üretiminde jeopolitik önemi giderek artmaktadır (Harita 1).⁴ Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre bölgede, kanıtlanmış ve muhtemel rezervlerde 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon fit küp doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir. Petrolün yaklaşık yüzde 75'i ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 67'si kıydan 100 mil uzaklıkta bulunmaktadır (Tablo 1).⁵

Tablo 1: Hazar Havzası Kanıtlanmış ve Muhtemel Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

TABLO 1. HAZAR'DA BULUNAN PETROL VE DOĞALGAZ REZERVLERİNİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (2012)						
ÜLKELER	DOĞALGAZ			PETROL		
	ONSHORE (MİLYAR M ³)	OFFSHORE (MİLYAR M ³)	TOPLAM (MİLYAR M ³)	ONSHORE (MİLYAR VARİL)	OFFSHORE (MİLYAR VARİL)	TOPLAM (MİLYAR VARİL)
Azerbaycan	141	1.302	1.443	1,7	6,8	8,5
İran	28,3	28,3	56,6	-	0,5	0,5
Kazakistan	1.924	1.018	2.942	15,5	15,7	31,2
Rusya	2.688	396	3.084	4,5	1,6	6,1
Türkmenistan	283	254	537	0,8	1,1	1,9
Toplam	5.064	2.998	8.063	22,5	25,7	48,2

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (EIA)

⁴ Genel olarak, Hazar Denizi bölgesini dört ana jeolojik havza oluşturur - kuzey, orta ve güney Hazar havzaları ve Kuzey Ustyurt havzası. Deniz yüzey alanının dörtte birinden biraz fazlasını kaplayan kuzey havzası, sığ bir havzadır. Hazar'ın bu kısmı yılın neredeyse yarısını donmuş durumdadır ve sığ suda keşif projeleri zorlaşmaktadır. "Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", 2013, ss. 1-3, https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea.
⁵ "Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International - U.S. Energy Information Administration (EIA)"; Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İnkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", SETA, S. 155 (2016).

Hazar bölgesinin sahip olduğu kaynakların yanında enerji pazarındaki önemini artıran bir diğer unsur ise, bölgenin enerji tüketimi yüksek ve sürekli büyüme eğiliminde olan Avrupa ve Çin'in arasında yer almasıdır. Hazar'ın enerji üreticileri olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan, bir yandan da Çin ve Rusya gibi iki küresel güç arasında sıkışıp kalmıştır. Bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik potansiyeli, hem bölgede hem de dünyada kaçınılmaz bir rekabete yol açmaktadır.⁶

Tarihsel Süreçte Hazar'da Enerji Rekabeti

Hazar Havzası'na olan ilgi, bölgedeki kaynakların önemi itibarıyla oldukça eskiye dayanmaktadır. Hazar bölgesindeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının keşfi ve bölge halkı tarafından kullanımının tarihesi milattan önceki devirlere rastlasa da, denizden petrol çıkarılması ilk defa 16. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁷

1859 yılından itibaren ABD'de petrol kuyularının açılması ve petrolün değer kazanması Hazar'ı da etkilemiştir. Büyük petrol şirketleri kısa sürede tüm dünyada rekabet etmeye başlarken, petrol taşımacılığında tanker fikrini hayata geçiren ve büyük bir petrol tekeli kuran Nobel kardeşler de Çarlık yönetimi ile iyi ilişkiler kurarak Bakü ve çevresindeki petrol faaliyetlerini kontrol etmiştir.⁸

19. yüzyılın sonlarına doğru Bakü, petrol hasılatında Amerika'yı geçerek dünyada birinci sıraya yerleşmiştir ve dünya petrol hasılatının %50'sini tek başına karşılamıştır. Sovyetler döneminde de Hazar bölgesi petroleri önemini korumuştur.⁹

⁶ Azime Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*, (Doktora Tezi Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2015, s. 166.

⁷ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, C. 7, S. 2 (2001), s. 147.

⁸ Burak Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele", *INSAMER*, 14.08.2020, s. 9, http://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html.

⁹ Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", s. 258.

19. yüzyılın sonunda Rusya'nın Orta Asya'daki beylik ve küçük devletleri ele geçirmesi ve sıcak denizlere inme politikasında kazandığı avantajlar, bölgede önemli çıkarları olan İngiltere tarafından tehdit olarak görülmüştür. İngiltere'nin, Rus ilerlemesini durdurmak için Afganistan'ı işgal etmeye girişmesiyle başlayan gerginlik, Rusya'nın da Afganistan'a girmesiyle tırmanmıştır.¹⁰ Orta Asya'daki işlenmemiş doğal kaynaklara ve petrole sahip olmak için yaşanan Rus-İngiliz rekabeti "Büyük Oyun" olarak adlandırılmıştır. Büyük Oyun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgedeki boşluğu doldurmak için harekete geçen ABD, Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olarak bölgedeki faaliyetlerini artıran Rusya ve Çin gibi enerji talebi artan güçler arasında yeniden başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan rekabetin alanı 'yeni İpekyolu', rekabetin kendisi de 'yeni büyük oyun' olarak adlandırılmaktadır. Yeni büyük oyun, eski kavramdaki gibi bölgede yer almak odaklı değil, daha çok tüm güçlerin fırsat arama, etki oluşturma ve bölgedeki bazı stratejik rekabetlere katılımı şeklindedir.¹¹

SSCB'nin dağılmasına ve bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulduğu (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) 1991 yılına kadar Hazar, Rusya ve İran arasındaki ortak bir alan¹² olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren Hazar'a bu komşu olan

¹⁰ Gülyüz, "Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi", s. 363.

¹¹ Rahmi İncekara, "Çin'in Hazar Bölgesi'ndeki Enerji Politikaları", *Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM Global Governance, Security and Actors: UN at 70*, ed. Emel Parlar Dal, Gonca Oğuz Gök, Tolga Sakman, İstanbul: TASAM Yayınları, 2016, s. 379; Mehmet Seyfettin Erol, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası*, ed. Mehmet Seyfettin Erol, 2. Baskı Ankara: Barış Kitap, 2011, ss. 8-10.

¹² Oğan'a göre, SSCB'nin dağılmasına ve bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulmasına kadar Hazar, mevcut askeri güç ve petrol sanayisi ile tam anlamıyla bir Sovyet denizi niteliğinde olmuştur. Diğer kıyıdaş devlet İran ise Hazar'ın sadece güneyinde küçük bir kısmını kontrol eden önemsiz bir ortak durumunda kalmıştır Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", s. 144.

devletlerin sayısının artması, bölgede yeni bir hukuki ve jeopolitik durum ortaya çıkarmıştır.¹³

Hazar'ın Statüsü Sorunu

SSCB'nin dağılması ile birlikte Hazar coğrafyasında ortaya çıkan yeni jeopolitik düzende, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliği önemli tartışma konularından biri olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bir yandan ulusal kimliklerini inşa etmeye, diğer taraftan kalkınmalarını sağlamaya çalışan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın yeni kıyı devletleri olarak bölgede söz sahibi olma çabaları ve Rusya ile İran'ın eski anlaşmalara dayandırdığı, Hazar'ı Sovyet-İran Denizi olarak gören yaklaşımları statü sorununun temelini oluşturmaktadır.¹⁴

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan mevcut jeopolitik konularından dolayı herhangi bir uluslararası suya çıkışı bulunmayan kara devletleridir. Bu durum ülkelerin petrol ve doğalgaz boru hatları, uluslararası taşıma ve koridor sorunlarını gündeme almalarına neden olmuştur. Bu doğrultuda kıyıdaş ülkelere göre Hazar'ın statüsü bir milli güvenlik meselesi olarak algılanmıştır. Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'de, batılı şirketlerin Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yer alan Azeri, Çırac ve Güneşli petrol yataklarına yatırım yapmalarına imkân veren anlaşmayı imzalaması, Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir dönemi başlatırken Hazar'ın statüsü sorununun alevlenmesine yol açmıştır.¹⁵

Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili temel anlaşmazlık Hazar'ın göl mü deniz mi olduğu noktasında yaşanmıştır. Kıyıdaş ülkeler, bu

¹³ Aleksandr Dugin, Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s. 365.] Aktaran; Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu", s. 10.

¹⁴ Hülya Kınık, Vahit Güntay, "Siber Güvenlik Temelinde Kritik Altyapılar ve Hazar Havzası", *Journal of International Social Research*, C. 9 (2016), s. 255, doi:10.17719/jisr.2016.1373.

¹⁵ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *TÜRKSAM*, 14.02.2005, <https://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>.

konuda farklı yaklaşımlar izlemişlerdir.¹⁶ Hazar'a daha az sınırı olan İran ve Rusya, bölge kaynaklarından daha fazla istifade edebilmek için, Hazar'ın kaynaklarından beş ülkenin ortak olarak yararlanması fikrini savunmuştur. Azerbaycan ise Hazar'ın "sınır gölü" olduğunu savunarak bölgenin, ülkelerin egemenlik alanlarına göre bölünmesini istemiştir. Kazakistan ise Hazar'ı bir "iç deniz" olarak tanımlamış ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) ilgili maddelerinin bölgeye uygulanması gerektiğini savunmuştur. Hazar'a ilişkin tutumunda da uzun bir süre belirsizlik yaşayan Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile ortak hareket etmeye başlamıştır.¹⁷

20 yılı aşkın bir süredir çözüme kavuşmayan statü sorununda, 12 Ağustos 2018 tarihinde gerçekleştirilen 5. Hazar Zirvesi'nde, Rusya, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında imzalanan Aktau Bildirisi ile uzlaşma sağlanmıştır.¹⁸ Hazar'a özel bir statü verilerek, Hazar'ın dibi ve yüzeyinin uluslararası hukuk normlarına uygun olarak ayrılması için bir temel oluşturulmuştur.¹⁹ Bu doğrultuda, Hazar Denizi'ne BMDHS'nin uygulanmaması ve suyun derinliğinin göl prensibine göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Her ülkeye 15 mil karasuları ve 10 mil balıkçılık

¹⁶ Faysal Köten, "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoeconomisindeki Rolü (The Role of Pipeline Projects in Caspian Region Geopolitics and Geoeconomics)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. II, S. I (2013), s. 70.

¹⁷ Çalışkan, "Hazar Denizi Raporu", s. 10.

¹⁸ Aktau Bildirisi'nin imzalanmasının üzerinden geçen iki yıl sonunda İran hariç diğer dört ülke kendi parlamentolarında anlaşmayı onaylamıştır. Tahran yönetimi, İran'ın Hazar konusunda taviz verdiğini ve Hazar'da inşa edilecek boru hatlarının, bölge ülkelerinin İran'a olan bağımlılığını azaltacağı düşüncesiyle eleştirilmektedir. "Hazar Denizinde Yeni Statü ve Beklentiler", *İNSAMER*, 09.07.2020, http://insamer.com/tr/hazar-denizinde-yeni-statü-ve-beklentiler_3066.html.

¹⁹ Ainur Nogayeva, "Hazar Jeopolitiği: Tamam mı, Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış, Stratejik Düşünce Enstitüsü", 27.08.2018, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitiği-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakış-analizi-6797>.

bölgesi verilirken, deniz dibi kablo ve boru hatları projelerinin varılacak ortak mutabakatlara göre yapılması kabul edilmiştir.²⁰

Çin Halk Cumhuriyeti ve Enerji

Asya kıtasının doğusunda yer alan Çin Halk Cumhuriyeti, dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip ülkeler sıralamasında 9.561.000 km² ile Rusya ve Kanada'nın ardından 3. sıradadır. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre, 2020 yılı ortasında 1,43 milyar olacağı tahmin edilen²¹ Çin nüfusu bugün itibariyle 1,41 milyara ulaşmıştır.²² Çin nüfusu, toplam dünya nüfusunun% 18.47'sine eşittir.²³

Çin 141.70 exajoul (EJ) 'lük tüketim ile dünyadaki toplam enerji tüketiminde %24.3'lük bir paya sahiptir ve ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılında enerji üretim ve tüketiminde en büyük artışı gösteren ülke Çin olmuştur. BP 2020 Dünya Enerji Raporu'na göre enerji tüketiminde kaynak dağılımına bakıldığında, ülkede sırasıyla, kömür, petrol, hidroelektrik, doğalgaz, yenilenebilir enerji ve nükleer enerji kullanılmaktadır.²⁴

Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin %1.5'i Çin'dedir ve Çin'in petrol üretimi dünya petrol üretiminin % 4.3'ü kadardır. Petrol tüketiminde ABD'den sonra gelmektedir.²⁵ Çin'in petrol

²⁰ "5 ülke Hazar Denizi konusunda anlaştı", (12.08.2018), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>.

²¹ "World Population Prospects - Population Division - United Nations", (16.11.2020), <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>.

²² "China, People's Republic of - OECD Data", *The OECD*, (16.11.2020), <http://data.oecd.org/china-people-s-republic-of.htm>.

²³ "China Population (2020) - Worldometer", (16.11.2020), <https://www.worldometers.info/world-population/china-population/>.

²⁴ "BP 2020 Dünya Enerji Raporu Özeti", *Dünya Enerji Konseyi | Türk Milli Komitesi*, (17.11.2020), <https://www.dunyaenerji.org.tr/bp-2020-dunya-enerji-raporu-ozeti/>.

²⁵ "BP Statistical Review of World Energy 2020", (17.10.2020), <https://www.bp.com/content/dam/bp/business->

talebini yerli üretimin karşılayamaması nedeniyle petrol ithalatı son on yılda büyük ölçüde artarak 2019'da rekor seviyelere ulaşmıştır. 2019 yılı verilerine göre Çin, günlük 11.825 varil petrolü ithal etmiştir. %16.7'lik petrol ithalat oranıyla tüm Avrupa'nın toplam petrol ithalatına yaklaşmıştır. Çin petrol ithalatının en önemli kısmını Suudi Arabistan'dan ve ikinci olarak Rusya'dan yapmaktadır.²⁶

Dünyadaki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin %4.2'lik kısmı Çin'de bulunmaktadır ve yaklaşık 300 tcf (trilyon kübik fit) dir. Dünyadaki toplam doğal gaz üretiminin %4.5' i Çin'e aittir. Doğalgaz tüketimi 2019'da % 9 artarak 9,9 Tcf'den 10,8 Tcf'ye yükselmiştir. Çin'in artan doğalgaz talebi ülkeyi ABD ve Rusya'nın ardından dünyanın üçüncü doğal gaz tüketicisi haline getirmiştir. Çin dünyanın en büyük doğalgaz ithalatçısıdır. Doğalgaza olan talebin artması ithalatı da etkilemiş ve Çin 2019 yılında 132.5mcf (milyar kübik fit) LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz-Liquefied Natural Gas) ithalatı yapmıştır. 2018 verilerine kıyasla doğalgaz ithalatında %7'lik bir artış yaşanmıştır. Bu ithalatın 47.7 mcf'si boru hatlarıyla yapılmıştır. En büyük LNG ithalatçısı ülke Avustralya iken boru hatlarıyla yapılan ithalatta Türkmenistan ilk sıradadır.²⁷

Çin 79.87 EJ ve %47,6'lık bir oran ile Dünya kömür üretiminde ilk sıradadır. Çin hükümeti, son yıllarda ülkenin belirli bölgelerini etkileyen ağır hava kirliliğini azaltmak için kömür kullanımını 2020 yılına kadar %58'in altına düşürmeyi planlamaktadır.²⁸ Çin, nükleer enerji üretim ve tüketiminde ABD ve Fransa'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. 2019 yılı verilerine Çin yenilenebilir enerji

sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf.

²⁶ "International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", (17.10.2020), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>.

²⁷ "BP Statistical Review of World Energy 2020", s. 32.

²⁸ "China- International - U.S. Energy Information Administration (EIA)", (17.11.2020), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>.

kaynaklarında en büyük üretici ülke olmuştur. Çin, hidroelektrik üretiminde %30'luk bir pay ile dünyada ilk sırada yer almaktadır.²⁹

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Enerji Politikası

Çin, kurulduğu 1949 yılından ekonomik kalkınma hamlesini başlattığı 1978 yılına kadar, uluslararası bir enerji politikasına³⁰ ihtiyaç duymamıştır ve bu süreçte kömürü ön plana alarak enerjide kendi kendine yeten bir ülke olmuştur. Ancak 1990'ların başından itibaren sonuç vermeye başlayan kalkınma hamlesi, ülkeye ortalama %9'luk bir büyüme getirmiş ve bu durum petrol ihtiyacını öne çıkarmıştır. 1995 yılında petrol üretim-tüketim dengesi eşitlenmiş ve ülke bu tarihten itibaren ürettiğinden fazlasını tüketir hale gelmiştir.³¹

Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına rahat ulaşabilmesi ve ekonomik olarak refahın halka daha fazla yansıtılması, Çin Komünist Partisi'nin otoritesi ve meşruluğu açısından önem arz etmektedir. Çin, 1978 sonrası ortaya koyduğu yeni ekonomi anlayışı ile ilk aşamada güçlü bir ekonomiye sahip olmayı, ikinci aşamada Asya'da bölgesel bir güç olmayı ve üçüncü aşamada bu iki safhayı daha ileri bir boyuta taşıyarak küresel ekonomik bir güç olmayı hedeflemektedir.³² Bu hedef doğrultusunda, artan enerji ihtiyacını stratejik güvenlik sorunu olarak gören ve Orta Asya enerji

²⁹ "BP Statistical Review of World Energy 2020", (17.10.2020),

<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>.

³⁰ Enerji politikası genel olarak teknoloji, ekonomi ve enerji ile ilgili kararların alındığı kurumsal yapıdan oluşmakta ve kısa dönemde arz-talep yönetimini, uzun dönemde ise planlama faaliyetlerini içermektedir. H Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, t.y., s. 118.

³¹ R. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990-2010)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 9, S. 33 (2012), s. 95.

³² Deniz İstikbal, "Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları", *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, C. 3, S. 1 (2019), s. 52.

kaynaklarını da enerji ihtiyacı için öncelikli olarak gören Çin, Rusya'nın petrol ve doğalgaz dağıtım yollarını elinde bulundurmasının ve bölge ülkeleri üzerinde baskı kurmasının ekonomik çıkarlarını zedeleyebileceği ihtimalinden rahatsız olmaktadır. Ancak Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının üretim ve dağıtımının ABD'nin kontrolünde olması nedeniyle, Orta Asya ülkeleri ve Rusya ile işbirliklerini tercih etmektedir.³³ Bu işbirliklerinin bir sonucu olarak Çin, 2019-2020 yılları arasında 180 milyar dolarlık toplam yatırımın 60 milyar dolarını enerji sektörüne yapmıştır.³⁴ Toplam yatırımın üçte birinin enerjiye yapılmış olması, Çin'in enerjiyi ulusal güvenlik ve devamlılık için öncelikli gördüğünün göstergesidir.

Çin 2007 yılında yayınladığı Beyaz Kitap'ta ilk kez enerji güvenliğine değinmiştir. Buna göre; enerjiye kesintisiz ve güvenli ulaşımı tehlikeye sokacak risk ve tehditlerle mücadele, sürdürülebilir enerji ticareti için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması, yeni petrol ve doğal gaz yataklarının tespiti için işbirliği geliştirilmesi hususları enerji güvenliği kapsamında ele alınmıştır. Savunma ve güvenlik üzerine hazırlanan Beyaz Kitap'ta konuya yer vermesi ve beş yıllık kalkınma planlarında konunun detaylı biçimde ele alınması, Çin'in enerji güvenliğine verdiği önemi kanıtlamaktadır.³⁵

Hazar Havzası'nın Çin Halk Cumhuriyeti İçin Önemi

Enerji güvenliği kavramı, ülkelerin enerji üreticisi ya da tüketicisi olma durumuna göre değişmektedir. İhtiyacından daha az enerji kaynağı ürettiği için enerji açığını ithalat ile kapatmak zorunda olan ülkeler açısından "enerji arz güvenliği" ne kadar önemli ise, enerji

³³ Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, C. 2, S. 2 (2010), s. 58.

³⁴ "China Global Investment Tracker", *American Enterprise Institute - AEI*, (03.01.2021), <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>.

³⁵ Emine Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", *The Turkish Yearbook of International Relations*, S. 47 (2016), s. 63.

tüketiminden fazla enerji üretimi olan enerji ihracatçısı eden ülkeler için de “enerji talep güvenliği” o kadar önemlidir. Bu açıdan enerji güvenliği kavramı uluslararası arenada üretici ve tüketicilerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduklarını da göstermektedir.³⁶ Bu doğrultuda, Çin gibi enerji ithalatçısı ülkeler açısından; uygun fiyattan ve yeterli miktardaki kesintisiz enerjiyi sağlama olarak tanımlanan “enerji arz güvenliği” ön plana çıkmaktadır.³⁷

Enerji güvenliği kavramına genel olarak iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri enerjiye diğeri de güvenliğe odaklanmaktadır. Enerji güvenliğinin, enerji ağırlıklı tanımı enerji kaynaklarının bulunabilirliği, erişilebilirliği ve kabul edilebilirliği kavramlarını içermektedir. Enerji güvenliğinin, güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji arama, geliştirme, üretim, iletim, çevrim, dağıtım, pazarlama ve tüketim aşındaki tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki olarak korunması anlamına gelmektedir. Böylece 1973 yılında yaşanan petrol krizi gibi ekonomik ve siyasi bir kriz döneminde, üretici devletler enerji yokluğuyla karşılaşmamakta; tek bir tüketiciye bağlı kalmayan üretici devletler de enerjiden gelir elde etmeye devam etmektedir.³⁸

Değişen uluslararası siyasi ve ekonomik yapının ortaya çıkardığı ticaret savaşları, İran, Rusya, Angola ve Venezüella gibi Çin’in enerji tedarik ettiği ülkelerin ABD tarafından yaptırımlara maruz bırakılması ve Çin’e uygulanan ticari tarifeler, Çin’in önceliğini enerji alanındaki bağımlılık sorununu aşmaya yönlendirmektedir. Hazar’daki petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi ve enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara Rusya by-pass edilerek taşınması, dünya enerji arz güvenliği açısından büyük önem

³⁶ Ediger, V.Ş. (2007). Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki. Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu. Ankara. Aktaran; Bayraç, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, s. 119.

³⁷ a.g.e., s. 118.

³⁸ Sevim, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”, ss. 4385-86.

taşımaktadır.³⁹ Diğer güçlerin olası bir müdahalesi neticesinde yaşanabilecek enerji kesintisi, Çin'in ekonomik büyümesini tehlikeye sokacaktır. Bu nedenle Çin, küresel politikaları açısından bölgede zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'ı önemsemektedir. İran'ı güçlendirerek, ABD' ye karşı caydırıcı bir güç merkezi oluşturmak istemektedir.⁴⁰

Çin'in bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinin enerji boyutunun yanında bölgeye olan ilgisinin güvenlik boyutu da bulunmaktadır. Çin, ilk olarak hemen yanı başındaki Orta Asya'da ortaya çıkan ve pek çok etnik kimliği barındıran beş bağımsız devletin bölge istikrarını olumsuz etkilemesinden endişe etmiştir. Çin'in en büyük endişesi bağımsızlık talep eden Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ayrılıkçıların, yeni bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk devletleri tarafından desteklenmesi olmuştur. Bu tehdide karşı bölgedeki etkinliğini artırmak isteyen Çin, 1996 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ı Şanghay Beşlisi adı altında bir araya getirmiştir. İşbirliğini geliştirmek için öncelikle Çin ve Rusya arasındaki sınır sorunlarını çözmek amacıyla kurulan bu işbirliği, 2001'de Özbekistan'ın da dahil olmasıyla Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır.⁴¹ ŞİÖ' nün kuruluş bildirgesinde, örgütün tek boyutlu değil, güvenlik, ekonomik ve insani boyutu içeren çok amaçlı uluslararası bölgesel bir işbirliği örgütü olduğu; karşılıklı güven, çıkar, eşitlik ve

³⁹ Bayraktar, 2008: 196, Aktaran Muazzez Harunoğulları, "Hazar Havzası'ndaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, C. 7 (2016), s. 136.

⁴⁰ Barış Adıbelli, *Çin'in Avrasya Stratejisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 73.

⁴¹ Türkmenistan daimi tarafsız ülke statüsü nedeniyle ŞİÖ'ne üye değildir. Daimi tarafsızlık; tarafsızlık statüsüne konulan devletin savaşmamak, çıkan savaşa katılmamak, taraf tutmamak yükümlülüğü ile diğer devletlerin bu statüyü güvence altına almak veya en azından saygı göstereceğini taahhüt etmek yönündeki beyanlarının bir uluslararası antlaşma aracılığı ile somutlaşmasıdır. Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2 (2012), s. 44.

danışma ile farklı kültürlerle saygı ve ortak kalkınmayı hedefleyen “Şangay Ruhu” prensipleri üzerine kurulduğu belirtilmiştir.⁴²

Enerji ihtiyacı ve güvenlik boyutunun yanında Çin’in bölge kaynaklarına yönelik ilgisini yönlendiren iki etken daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bölgenin coğrafi olarak hemen Çin’in yanında bulunmasıdır. Bu durum, kaynakların doğrudan Çin’e ulaştırılıp ülkenin iç enerji hatları aracılığıyla dolaşıma sokulabilmesi anlamına gelmektedir. Çin, Hazar ve Orta Asya’dan gelecek enerji kaynaklarını ülkenin büyümesinden yeterli payı alamayan doğu bölgelerinin kalkınması için kullanmayı planlamaktadır. Bölge ülkeleri açısından bakıldığında ise bölgenin denizlere kapalı olması nedeniyle Çin, hem yeni bir boru hattı rotası olması hem de önemli bir enerji pazarı olması nedeni ile öne çıkmaktadır.⁴³

Çin Halk Cumhuriyeti’nin Hazar Havzası Ülkeleri ile İlişkileri

Enerji güvenliğini sağlamak için bölge ülkeleri ile işbirliğini seçen Çin, bu doğrultuda komşu ülkelerle petrol ve doğalgaz boru hatları için anlaşmalar yapma gayretindedir. Bu işbirliklerinin oluşturduğu karşılıklı ortak çıkarlar sayesinde, bölgede oluşabilecek siyasal ve askeri anlaşmazlıkları önlemeyi amaçlamaktadır.

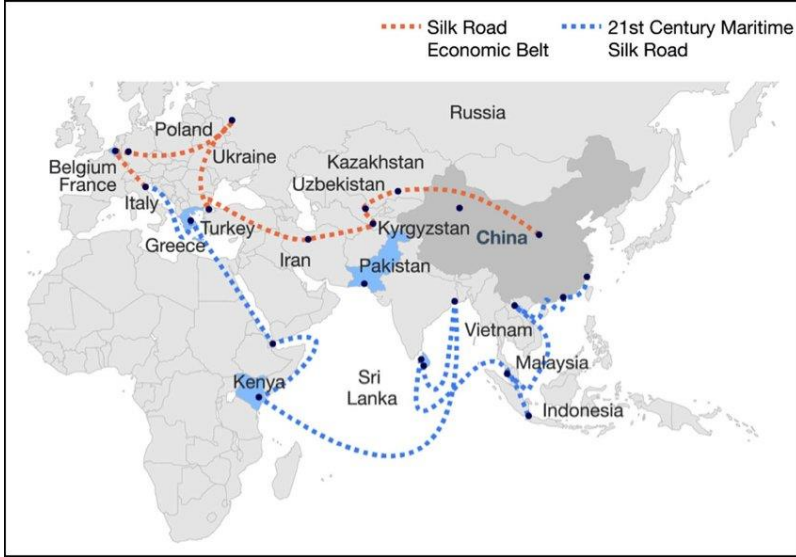
İşbirlikleri doğrultusunda tarihi İpek Yolu’nu yeniden canlandırmayı hedefleyen Çin, Yeni İpek Yolu Projesi’ni ilk kez Çin

⁴² ŞİÖ, Asya’daki devletler arasında; sınır, güvenlik, ekonomi özellikle enerji ve siyasi işbirliğini de içeren daha kapsamlı bir örgüt niteliğindedir Büyük devletlerin ŞİÖ’ye katılma amacının, başka gücün veya güçlerin Orta Asya’da egemen olmasını önlemeye yönelik politikalarına meşruiyet sağlamak, enerji, güvenlik ve ekonomik işbirliği ile diğer bölge devletlerini etki altına almak olduğu söylenebilir. ŞİÖ amaçları açısından tamamlayıcı (genelde, ideolojik bir amaç taşımaktan ziyade birbirlerini çıkarlarını tamamlayan bir ittifak türü); yükümlülükler açısından sınırlı ve karşılıklı; kapsamı açısından geniş (sınır, güvenlik ve ekonomik çıkarları hedef alması); süre açısından ise sürekli şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Ayça Emiñoğlu, Sertif Demir, “Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 52 (2018), ss. 120-24, doi:10.18070/erciyesiibd.414768.

⁴³ Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi’nde Rekabet ve İşbirliği*, ss. 172-73.

Devlet Başkanı Xi Jinping'in 7 Eylül 2013'te Kazakistan Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma ile açıklamıştır. Proje ile Çin ekonomisini bölge ülkeleri ile bütünleştirmek hedeflenmektedir. Çin'den Orta Asya'ya, Avrupa'ya, Akdeniz'e, Kuzey Afrika'ya, Hint Okyanusu'na, Ortadoğu'ya uzanan Kuşak ve Yol İnisyatifi güzergah-taki ülkeleri birbirlerine ve Çin'e bağlayan karayolları, demiryolları, hava ve deniz limanları ile başlayan birçok altyapı projesi öngörmektedir. Kuşak ve Yol İnisyatifi, güzergahtaki ülkelerin hem iktisadi kalkınmalarının hızlandırılması ve karşılıklı ticaret ve yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi amaçlarını taşımaktadır.⁴⁴

Harita 2: Kuşak-Yol İnisyatifi Güzergahı

Kuşak-Yol İnisyatifi; “kapsamlı istişare, ortak katkı ve ortak çıkarlar” olmak üzere üç ilkeyi temel alarak, dünyayı yeniden canlandırmak suretiyle politika koordinasyonu, tesislerin bağlanabilirliği, engelsiz ticaret, finansal entegrasyon ve insanlar arası iletişimi desteklemeye odaklanmaktadır. Çin devlet başkanı Xi

⁴⁴ Şimşek, O. (2019), Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü. *Sosyoekonomi*, 27(40), s.189.

Jinping de Yeni İpek Yolu'nun canlandırılması girişimi ile Çin'e küresel düzeyde yeni bir politika belirleme ve küresel yükselişe yönelik hedeflerle uygun bir politika sürecini başlatma amacı taşımaktadır. Proje, Çin'in yükselişinin ve küresel anlamda artan gücünün bir yansıması olarak görülmektedir.⁴⁵

Bölgede, petrol potansiyeli açısından Azerbaycan ve Kazakistan, doğalgaz içinse Türkmenistan ve Özbekistan öne çıkmaktadır. Hazar'ın ispatlanmış petrol rezervleri 17-33 milyar varil arasındadır ve ABD'deki petrolün ispatlanmış rezervinin 22 milyar varil olduğu düşünüldüğünde dünya petrol rezervinin %3'üne denk gelmektedir. Azerbaycan Hazar'da ispatlanmış 12,5 milyar varil, Kazakistan ise 17 milyar varil petrole sahiptir. Azerbaycan'ın 1,3 trilyon m³, Kazakistan'ın 1,9 trilyon m³ ve Türkmenistan'ın 20 trilyon m³'ten fazla ispatlanmış doğalgaz rezervi bulunmaktadır.

Tablo 2: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (Milyon Ton)

İran	21,4
Rusya	14,7
Kazakistan	3,9
Azerbaycan	1,0
Türkmenistan	0,1
Özbekistan	0,1

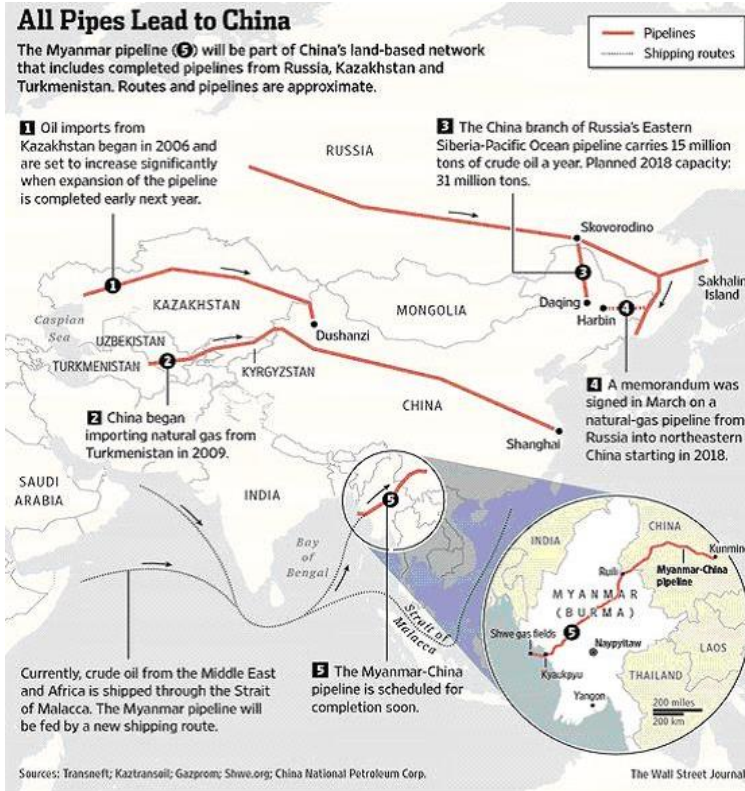
Tablo 3: Hazar Bölgesi Ülkelerinin Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervleri (Trilyon m³)

Rusya	1340,5
İran	1130,7
Türkmenistan	688,1
Azerbaycan	100,5
Kazakistan	93,7
Özbekistan	42,7

⁴⁵ Tekir, O., Yurtkulu, B. (Haziran 2019), Küreselleşme Döngüsü ve Çin Küreselleşmesinin Uluslararası Sisteme Olası Etkileri. 6(38), s. 153.

Bölgeden Çin'e yapılan doğalgaz ithalatı, Türkmenistan'dan Çin'e üç boru hattı üzerinden geçen (Kazakistan ve Özbekistan üzerinden geçen A, B ve C hatları) bir sistemden oluşan Orta Asya-Çin Gaz Boru Hattı ile yapılmaktadır. Türkmenistan'dan başlayarak, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinden Çin'e ulaşacak olan D hattının yapımı devam etmektedir. Petrol ithalatında Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı öne çıkmaktadır. Son olarak 2019 yılında faaliyete geçen Sibiry'a'nın Gücü boru hattı da Rus gazının Çin'e aktarımı açısından önem arz etmektedir (Harita 3).⁴⁶

Harita 3: Çin'in Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

⁴⁶"Myanmar Pipelines to Benefit China - WSJ", (25.01.2021), <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324326504578466951558644848>.

Kazakistan

Kazakistan petrol, doğalgaz, kömür ve uranyum rezervleri bakımından dünyada ilk 10'da yer almasının yanında, Orta Asya'dan Doğu ve Batı Asya'ya gerçekleştirilen ticaret için önemli bir köprü konumundadır. Çin, Ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Çin Petrol ve Kimya Şirketi (Sinopec Corp) gibi büyük Çinli şirketler aracılığıyla, enerji güvenliğinde sahip olduğu rezervler bakımından hayati önemi olan Kazakistan enerji sektöründe etkilidir. 1997 yılında CNPC, Kazakistan'da Aktobemunaygaz'ın %60 hissesini alarak bölgedeki enerji varlığını başlatmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan doğal gazının Rusya ve Çin'e taşınmasında Kazakistan önemli rol oynamaktadır.⁴⁷

Kazakistan petrol, doğalgaz, kömür ve uranyum rezervleri bakımından dünyada ilk 10'da yer almaktadır. Bu üretim kapasitesine rağmen tüketimi sınırlı olan Kazakistan'ın en önemli gaz ihracatı yaptığı ülkeler Çin ve Rusya'dır. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, Atyrau Rafinerisi, Çimkent Rafinerisi, Aktau Plastik Fabrikası ve Moynak Hidroelektrik Santrali gibi yatırım projeleri Çinli şirketlerin katkılarıyla yapılmıştır. Çin, Kazakistan'la petrol, gaz ve altyapı sektörlerinin yanında nükleer enerji alanında işbirliği içindedir. Dünya uranyum kaynaklarının %12'sine sahip olan Kazakistan'ın, uranyum sanayisinin tekeli konumundaki Kazatomprom'a göre, 2014 yılında üretilen toplam uranyumun %55'i Çin'e ihraç edilmiştir. Çin Kazakistan için önemli bir uranyum satış pazarı haline gelmiştir.⁴⁸

Kazakistan Çin petrol Boru hattı 2006 yılında faaliyete başlamış, 2.163km uzunluğunda, yıllık 20 milyon ton petrol transfer eden bir hattır. Bu hat Kazakistan'ın Hazar'daki zengin petrol yatağı olan Atyrau'dan başlayarak Atasu bölgesi üzerinden Doğu Türkistan'ın

⁴⁷ "Kazakistan petrol boru hatları (ANALİZ) -kazakistan.kz - Kazakistan'dan türkçe bakış", (04.11.2020), <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>.

⁴⁸ Otabel Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 1 (2020), s. 54.

Dushanzi şehrine varmaktadır. Boru hattı tam kapasite çalıştığında Çin'in petrol ihtiyacının %15'ini karşılamaktadır.⁴⁹

Çin, Kazakistan'dan ihtiyaç duyduğu hidrokarbon ve diğer hammaddeleri tedarik ederken, Kazakistan da Çin'in finanse ettiği altyapı projeleri ile Orta Asya, Güney Asya, Kafkasya, Orta Doğu, Türkiye ve Batı Avrupa arasındaki ticaretin geçiş noktası olarak yeni pazarlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Türkmenistan

Türkmenistan sahip olduğu doğalgaz rezervleri ile Rusya, İran ve Katar'dan sonra 4. sırada yer almaktadır. Çin Türkmen enerji sektörüne 2002 yılında CNPC ve Türkmennefti şirketiyle yapılan, Gumdak petrol yatağından petrol çıkarma anlaşması ile girmiştir. 2007'de CNPC ve Türkmengaz şirketleri 30 yıllık bir ithalat anlaşması yapmıştır. Aynı yıl Çin'in ilk uluslararası gaz boru hattı olan, Çin-Orta Asya doğalgaz boru hattının inşasına başlanmıştır.⁵⁰ 2009 yılında yapımı tamamlanan yaklaşık 7bin km uzunluğundaki hat, Türkmenistan'dan başlayıp, Kazakistan ve Özbekistan'dan geçerek Çin' ulaşan bir boru hattıdır. Hattın 185 kilometresi Türkmenistan, 529 kilometresi Özbekistan, 1300 kilometresi Kazakistan ve yaklaşık 5 bin kilometrelik kısmı da Çin sınırları içinde yer almaktadır.⁵¹ 2020 yılında Çin-Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı ile

⁴⁹ Ali Dönmez, "Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 197.

⁵⁰ Hasan Duran, Nyambayar Pusevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 288.

⁵¹ Dünya Gazetesi, "Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı açıldı", Text, <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>, Dünya Gazetesi, 14.12.2009, <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>.

Çin'e 39 milyar m³'ten fazla doğalgaz taşınmıştır.⁵² Çin'in %38 olan boru hatlarıyla gaz ithalatı oranının %25'i Türkmenistan'dan boru hatları yolu ile sağlanmaktadır. Türkmenistan'ın 2024 yılına kadar, yıllık 45 milyar m³ sevkiyat ile Çin'in en büyük boru hattı yoluyla gaz tedarikçisi olması beklenmektedir.⁵³

Türkmenistan'ın sahip olduğu rezervlerle birlikte tarafsız statüsü Çin'i Türkmenistan ile işbirliğine iten bir diğer faktördür. Tarafsızlık statüsü ile Türkmenistan, bölgedeki rekabetten etkilenmeden ekonomik ilişkilerini sürdürebilmektedir. Bu durum Çin'in enerji güvenliğinin sağlanması için önemlidir.⁵⁴ 2016'da Rusya'nın, 2007'de İran'ın Türkmenistan ile yaptığı doğalgaz anlaşmalarını iptal etmesi ile Çin, Türkmen gazının en önemli alıcısı haline almıştır. Bu durum Çin açısından olumlu değerlendirilse de Türkmenistan için Çin'e bağımlı hale gelme riski oluşturmaktadır.⁵⁵

Türkmenistan, Çin ile ekonomik ilişkilerini sürdürmesine ve tarafların ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımaya karşın Kuşak-Yol İnisiyatifi mutabakatını imzalamamıştır. Proje kapsamında doğalgaz, temiz enerji, ulaşım altyapısı gibi alanlarda işbirliğinden yana olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Özbekistan

Çin, Özbekistan enerji piyasasına 2009 yılında tamamlanan Orta-Asya Çin Boru hattı ile girmiştir. Boru hattının açılmasıyla birlikte

⁵² "Çin-Orta Asya Boru Hattı 2020'de 39 milyar m³ gaz taşıdı", *Enerji Günlüğü*, 08.01.2021, <https://www.enerjigunlugu.net/cin-orta-asya-boru-hatti-2020de-39-milyar-m3-gaz-tasidi-40785h.htm>.

⁵³ "Türkmenistan Çin'in en büyük gaz tedarikçisi olacak", *Enerji Günlüğü*, 20.07.2019, <https://www.enerjigunlugu.net/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak-33344h.htm>.

⁵⁴ Dinmuhammed Ametbek, "Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri | ANKASAM", *ANKASAM | Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 29.11.2018, <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>.

⁵⁵ Gökhan Katıtaş, Turgay Çölcü, "Çin'in Avrasya'ya Yönelik Enerji Politikaları", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 248.

⁵⁶ Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", s. 85.

yıllık 10 milyar m³ Özbekistan doğalgazı Çin'e ihraç edilmeye başlanmıştır.⁵⁷

Özbekistan ve Çin enerji sektöründe yoğun bir işbirliği içindedir ve Özbekistan Çin'in Türkmenistan ve Kazakistan'dan sonra 3. doğalgaz tedarikçisidir. Özbekistan enerji tedarikçisi olmasının yanında, Türkmenistan'dan yapılan ithalat için de bir geçiş ülkesi konumundadır.⁵⁸ Eski İpek Yolu'nun şimdiki Özbekistan üzerinden geçiyor olmasına rağmen Kuşak Yol İnisiyatifi'nin Özbekistan'ı atlayan bir güzergâh çizmesi Özbekistan için bir fırsat kaybı olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen Özbekistan, Kuşak Yol İnisiyatifi'ni desteklemektedir. Projede bir geçiş ülkesinden fazlası olmayı ve kendine özgü bir merkez olarak gelişmeyi planlamaktadır.⁵⁹

Rusya

Çin'in Suudi Arabistan'dan sonra en çok petrol ithal ettiği ülke Rusya'dır. 1996 yılında kurulan stratejik ortaklıktan sonra arz ve talep konusunda birbirini tamamlayan iki ülke, çıkarları doğrultusunda enerji alanında işbirliğini geliştirmiştir.⁶⁰ 2008 yılında yapımı başlayan Rusya-Çin Petrol Boru hattı 2010 yılında tamamlanmıştır. Rusya-Çin Petrol Boru Hattı'na paralel olarak yapılan, yıllık 15 milyon ton iletim kapasitesine sahip, ikinci Rusya-Çin Petrol boru hattı 2018 yılında faaliyetine başlamıştır.⁶¹

Rus şirketi Gazprom ve CNPC 2014 yılında, Rus gazının Çin'e doğrudan iletilmesini öngören, Sibiry'a'nın Gücü isimli boru hattı

⁵⁷ Duran, Pusevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", s. 289.

⁵⁸ Ayşe Yıldız, "Enerji Bağımlılığı Özelinde Çin'in Ortadoğu ve Orta Asya Siyaseti", *İNSAMER*, 25.12.2020, s. 3, http://insamer.com/tr/enerji-bagimliliği-ozelinde-cinin-ortadoğu-ve-orta-asya-siyaseti_3574.html.

⁵⁹ Omonkulov, "Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri", ss. 78-80.

⁶⁰ Yıldız, "Enerji Bağımlılığı Özelinde Çin'in Ortadoğu ve Orta Asya Siyaseti", s. 6.

⁶¹ "Russia", (24.01.2021),

https://www.cnpc.com.cn/en/Russia/country_index.shtml.

anlaşmasını imzalamıştır.⁶² 2 Aralık 2019'da açılan boru hattı ile Rusya'dan Çin'e 30 yıl boyunca gaz akışı sağlanacaktır. Gazprom, 2020 yılında bu hat üzerinden 5 milyar metreküp, 2021 yılında 10 milyar metreküp, 2022 yılında 15 metreküp gaz sevk etmeyi planladığını açıklamıştır.⁶³ 2015 yılında iki ülke, Rusya'nın kuzeyindeki Yamal-Nenetsk ve Krasnoyarsk bölgelerinde üretilen doğal gazı Batı Çin'e ulaştırmayı öngören Sibirya'nın Gücü 2 boru hattı için anlaşma imzalamıştır. Mayıs 2020'de Gazprom, Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı ile ilgili proje ve araştırma çalışmalarına başladığını açıklamıştır.⁶⁴ Bu projeler Rusya'yı ihracatta bağımlılıktan korurken, Çin'in enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır.

İran

İran'ın Hazar Havzası'ndaki enerji kaynakları diğer kıyıdaş ülkelere göre az olsa da dünya doğalgaz rezervinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir ve bu nedenle Çin'in enerji güvenliğinde öne çıkmaktadır. Çin ilk kez 1974 yılında, Ortadoğu'ya kıyasla daha güvenli bulunduğu İran'dan petrol ithal etmeye başlamıştır. Enerji tedarikinin yanında İran, 1995 yılında Çin'e yaptığı yatırımla petrol rafinerisini kurmasını sağlamıştır. 2004 yılında iki ülke LNG ithalatı konusunda anlaşmıştır⁶⁵ ve 2006 yılında Çin İran'ın en önemli ticari ortağı olmuştur.⁶⁶ Enerji zenginliğinin yanında İran, Kuşak-Yol

⁶² "Gas Marketing in China", (24.10.2020),

<https://www.gazprom.com/about/marketing/china/>.

⁶³ "Power of Siberia", (24.10.2020), <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>.

⁶⁴ "Gazprom, 'Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı' ile ilgili proje çalışmalarına başladı", (24.01.2021), <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005191042070759-gazprom-sibiryenin-gucu-2-dogal-gaz-boru-hatti-ile-igili-proje-calismalarina-basladi/>.

⁶⁵ 2004 yılında, İran ile Çin yüzyılın anlaşması olarak kabul edilen 100 milyar dolarlık bir enerji anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre Çin, 25 yıl boyunca İran'dan LNG alacak ve İran'da bulunan bazı petrol yataklarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Susan Askarova, "Çin'in Enerji Politikaları", *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, ed. Alaeddin Yalçınkaya, Derya Tuğlu, Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 216.

⁶⁶ Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi", ss. 67-68.

İnisiyatifi'nde transit ülke konumundadır. Bu nedenle Çin, İran'da enerji tedarikinde önemli olan altyapı yatırımları yapmaya başlamıştır. Son olarak 2020 yılının temmuz ayında yapılan taslak anlaşma ile Çin'in İran'a liman, demiryolu gibi yatırımlar yapacağı, İran'ın da buna karşılık Çin'e 25 yıl boyunca ucuz petrol arzı sağlaması planlanmaktadır.⁶⁷

Azerbaycan

Azerbaycan'ın enerji politikası, ülkenin açık denizlere erişiminin olmaması nedeniyle dünya pazarlarına erişimi kolaylaştırmak için alternatif ulaşım koridorlarının oluşturulmasına ve istikrarlı çalışmasının sağlanmasına dayanmaktadır.⁶⁸

Hazar'ın Avrupa'ya açılan kapısı olarak kabul edilen Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya'nın etkisine girmemek için Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Azerbaycan, Hazar kıyılarındaki rezervleri geliştirmeye ve bölgenin petrol sahalarında bilimsel araştırma yapmaya başlayan ilk ülke olduğu için, ülkede petrol sektörüne yapılan yatırımlar diğer bölge ülkelerine göre daha fazladır.⁶⁹ Çin, Azerbaycan ile enerji işbirliği konusunda geç kalmıştır ve bu dönemde Azerbaycan, Batılı devletler ile büyük enerji anlaşmaları imzalamıştır. Son dönemde iki ülke işbirliklerini artırsa da iki ülke arasındaki enerji temelli işbirliği, Kazakistan ve Türkmenistan'daki faaliyetlere kıyasla gelişmemiştir.⁷⁰

Azerbaycan milli gelirinde petrolün payı büyük olduğundan ülke öncelikle Hazar'daki hidrokarbon rezervlerinin geliştirilmesini ve

⁶⁷ "Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması", *İRAN Center / İran Araştırmaları Merkezi*, (05.01.2021), <https://iramcenter.org/cin-iran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/>.

⁶⁸ Veli Almammadov, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 3 (2019), s. 43.

⁶⁹ Telli, *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*, s. 190.

⁷⁰ Karen Smith Stegen, Julia Kusznir, "Outcomes and Strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian States Emerge as Winners", *Journal of Eurasian Studies*, C. 6, S. 2 (2015), s. 102, doi:10.1016/j.euras.2015.03.002.

üretilmesini sağlayan ileri batı teknolojilerinin ve yatırım fırsatlarının rasyonel kullanımını amaçlamıştır. Daha sonra bu kaynakların dünya pazarlarına güvenli bir şekilde çıkmasını sağlayarak elde edilen gelir ile ülke ekonomisinin diğer alanlarının gelişmesini sağlamak olmuştur.⁷¹ Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı Kafkasya üzerinden dünyaya, özellikle de Avrupa piyasasına ulaştırılmakta olduğu için Azerbaycan'ın istikrarı ve Batı'yla işbirliği yapması, Batı'nın enerji güvenliği açısından da hayati önem taşımaktadır.

Çin ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, Azerbaycan'ın Doğu Türkistan le ilgili söylem ve politikalarının değişmesi neticesinde gelişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler enerji ve toprak bütünlüklerine saygı temelinde gerçekleşmektedir. Çin, Azerbaycan petrol sektörüne 2002 yılında girmiştir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ile anlaşma imzalayan Çin Petrol Şirketleri, 2003 yılında Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyılarındaki yaklaşık 600 km²'lik bir bölgedeki petrol yataklarının işletilmesine ortak olmuştur. Çin'in Azerbaycan ile ilişkilerine, Azerbaycan'ın, Kuşak-Yol İnişiyatifi'nin Güney Kafkasya ayağı olarak görülmesi nedeniyle önem verilmektedir.⁷²

Sonuç

Ekonomik büyümesi ve artan nüfusu, Çin'in enerjiye olan ihtiyacının artmasını da beraberinde getirmektedir. Mevcut kaynakları ile tüketimini karşılayamayan Çin, enerji arz-talep dengesini ithalat ile sağlamaya çalışmaktadır.

Çin, uluslararası ilişkilerdeki mevcut konumunu ve ulusal çıkarlarını korumanın yolunu ekonomik kalkınmanın sürekliliğinde görmektedir. Bu doğrultuda enerji güvenliği Çin'in, ulusal

⁷¹ Mirzayev, Ramiz. (2000). Road starting from Contract of Century. Bakı: Göytürk, s.87 Aktaran; Almammadov, "Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi", s. 41.

⁷² Araz Aslanlı, "Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri", *Türk Yurdu Dergisi*, (Subat.2006), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939>.

güvenliğinin sağlanmasının temeli olarak kabul edilmektedir. Enerji akışının sürekli ve kesintisiz olmasını sağlamak, yaşanabilecek krizlerde ve olası yaptırımlarda üretimin devamını sağlamak için enerji çeşitliliği arayışına girmektedir. Orta Doğu'dan yapılan petrol ithalatı, üretim alanları ve taşıma yollarının kontrolünün ABD'de olması nedeniyle riskli bulunmaktadır. Bu noktada zengin hidrokarbon kaynaklara sahip olan Hazar Bölgesi Çin için öne çıkmaktadır.

Hazar'ın konum olarak Çin'e yakın olması, Çin'in bölge ülkeleri için alternatif ve önemli bir pazar olması bölge ülkeleri ile Çin'i karşılıklı işbirliğine yönlendirmektedir. İşbirliklerini bölge ülkeleri ile enerji anlaşmaları yaparak, petrol ve doğalgaz boru hatları inşa ederek gerçekleştirmektedir. 2013 yılında açıklanan İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını hedefleyen Kuşak-Yol İnisiyatifi ile güzergahtaki ülkelere enerji altyapısı yatırımları yapmaktadır. Çin bu işbirlikleri ile hem ulusal güvenliğini ve devamlılığını sağlamak hem de bölgedeki yeni büyük oyunda var olmak gayretindedir.

Hazar Havzası'ndaki son gelişmelere bakıldığında; Avrupa'nın Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına erişiminin devam edeceğini, Çin'in de gerçekleştirdiği projeler ile Hazar'ın doğusundaki kaynaklara ulaşabileceğini, ABD'nin ticari ve stratejik olarak kalmaya devam edeceği ve Rusya'nın bölgedeki etkisinin azalmaya devam edeceği çıkarımını yapmak mümkündür.⁷³

Kaynakça

5 ülke Hazar Denizi konusunda anlaştı. (t.y.),

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-ulke-hazar-denizinin-hukuki-statusu-konusunda-anlasti/1228982>, (Erişim Tarihi: 21.10.2020)

Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1). doi:10.1501/Hukfak_0000000631

⁷³ Smith Stegen, Kuznir, "Outcomes and Strategies in the 'New Great Game'", s. 91.

- Adıbelli, B. (2007). *Çin'in Avrasya Stratejisi*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akçadağ Alagöz, E. (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), 58-78.
- Almammadov, V. (2019). Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 40-53.
- Ametbek, D. (2018, 29 Kasım). Çin'in Enerji Güvenliğinde Türkmenistan'ın Yeri | ANKASAM. *ANKASAM / Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*. <https://ankasam.org/cinin-enerji-guvenliginde-turkmenistanin-yeri/>. (Erişim Tarihi: 20.10.2020)
- Askarova, S. (2019). Çin'in Enerji Politikaları. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Aslanlı, A. (2006, Subat). Çin-Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri. *Türk Yurdu Dergisi*, (222). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3939>. (Erişim Tarihi: 21.10.2020)
- Bayraç, H. N. (t.y.). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28.
- BP 2020 Dünya Enerji Raporu Özeti. (t.y.). *Dünya Enerji Konseyi | Türk Milli Komitesi*. <https://www.dunyaenerji.org.tr/bp-2020-dunya-enerji-raporu-ozeti/>.
- BP Statistical Review of World Energy 2020. (t.y.), <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- BP Statistical Review of World Energy 2020. (t.y.). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- China Global Investment Tracker. (t.y.). *American Enterprise Institute—AEI*, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- China- International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (t.y.), <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)

- China, People's Republic of—OECD Data. (t.y.).*The OECD*,
<http://data.oecd.org/china-people-s-republic-of.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- China Population Worldometer (2020),
<https://www.worldometers.info/world-population/china-population/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Çalışkan, B. (2020, 14 Ağustos). Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele. *İNSAMER*, http://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması., *İRAN Center | İran Araştırmaları Merkezi*. <https://iramcenter.org/cin-iran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Çin-Orta Asya Boru Hattı 2020'de 39 milyar m3 gaz taşıdı. (2021, 8 Ocak).*Enerji Günlüğü*. <https://www.enerjigunlugu.net/cin-orta-asya-boru-hatti-2020de-39-milyar-m3-gaz-tasidi-40785h.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Dönmez, A. (2019). Çin-Kazakistan Enerji İlişkileri. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Duran, H. ve Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 281-294.
- Eminoğlu, A. ve Demir, S. (2018). Küresel Rekabetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 115-142. doi:10.18070/erciyesiibd.414768
- Erol, M. S. (2011). *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası*. (M. S. Erol, Ed.) (2. Baskı.). Ankara: Barış Kitap.
- Gas Marketing in China. (t.y.),
<https://www.gazprom.com/about/marketing/china/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Gazetesi, D. (2009, 14 Aralık). Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı açıldı. <https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>. Text, Dünya Gazetesi,
<https://www.dunya.com/gundem/turkmenistan-cin-dogalgaz-boru-hatti-acildi-haberi-99437>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)

- Gazprom, "Sibirya'nın Gücü-2 doğal gaz boru hattı" ile ilgili proje çalışmalarına başladı. (t.y.), <https://tr.sputniknews.com/rusya/202005191042070759-gazprom-sibiryanin-gucu-2-dogal-gaz-boru-hatti-ile-ilgili-proje-calismalarina-basladi/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Gülyüz, Y. (2020). Yeni Büyük Oyun'un Bir Cephesi: Hazar Bölgesi'nde Enerji Rekabeti. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 361-382. doi:10.29216/ueip.777596 (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Harunoğulları, M. (2016). Hazar Havzası'ndaki Jeoekonomik Mücadele ve Devletlerin Bölge Politikaları. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7, 133-162.
- Hazar Denizinde Yeni Statü ve Beklentiler. (2020, 9 Temmuz). *İNSAMER*. http://insamer.com/tr/hazar-denizinde-yeni-statu-ve-beklentiler_3066.html, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- İncekara, R. (2016). Çin'in Hazar Bölgesi'ndeki Enerji Politikaları. E. P. Dal, G. O. Gök ve T. Sakman (Ed.), *Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM Global Governance, Security and Actors: UN at 70* içinde (s. 520). İstanbul: TASAM Yayınları.
- International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (t.y.). <https://www.eia.gov/international/analysis/country/CHN>. (Erişim Tarihi: 01.11.2020)
- İstikbal, D. (2019). Rejimin Meşruiyeti ve Enerji Güvenliği: Çin Komünist Partisinin Enerji Politikaları. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 49-68.
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990–2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 93-118.
- Karagöl, E. T., Kızılkaya, M. ve Kaya, S. (2016). Statü Sorunu İnkileminde Hazar'da Enerji Denklemi. *SETA*, (155).
- Katıtaş, G. ve Çölcü, T. (2019). Çin'in Avrasya'ya Yönelik Enerji Politikaları. A. Yalçınkaya ve D. Tuğlu (Ed.), *Avrasya Stratejileri İlişkiler, Örgütler, Politikalar* içinde (1. Baskı.). Ankara: Astana Yayınları.
- Kazakistan petrol boru hatları (ANALİZ) -kazakistan.kz – Kazakistan'dan türkçe bakış. (t.y.), <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-petrol-boru-hatlari/>, (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2021).
- Kınık, H. ve Güntay, V. (2016). Siber Güvenlik Temelinde Kritik Altyapılar ve Hazar Havzası. *Journal of International Social Research*, 9, 252-252. doi:10.17719/jisr.2016.1373

- Köten, F. (2013). Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik Ve Jeoekonomisindeki Rolü (The Role of Pipeline Projects in Caspian Region Geopolitics and Geoeconomics). *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II(I), 65-84.
- Myanmar Pipelines to Benefit China—WSJ. (t.y), <https://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324326504578466951558644848>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Nogayeva, A. (2018, 27 Ağustos). Hazar Jeopolitiği: Tamam mı, Devam mı? Kazakistan'dan Bir Bakış | Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-hazar-jeopolitigi-tamam-mi-devam-mi-kazakistandan-bir-bakis-analizi-6797>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).
- Oğan, S. (2001). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, 7(2), 143.
- Oğan, S. (2005, 14 Şubat). Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü. *TÜRKSAM*, <https://turksam.org/yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi Bağlamında Çin-Orta Asya İlişkileri. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.
- Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region International—U.S. Energy Information Administration (EIA). (2013). https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Power of Siberia. (t.y.), <https://www.gazprom.com/projects/power-of-siberia/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Russia. (t.y.), https://www.cnpc.com.cn/en/Russia/country_index.shtml, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391. doi:10.19168/jyu.90260
- Şimşek, O. (2019). Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü. *Sosyoekonomi*, 27(40), 185-196.
- Smith Stegen, K. ve Kusznir, J. (2015). Outcomes and strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian states emerge as winners. *Journal of Eurasian Studies*, 6(2), 91-106. doi:10.1016/j.euras.2015.03.002
- Tekir, O., Yurtkulu, B. (Haziran 2019). Küreselleşme Döngüsü ve Çin Küreselleşmesinin Uluslararası Sistemde Olası Etkileri. 6(38), 146-155.

- Telli, A. (2015). *Hazar Havzası Enerji Diplomasisi'nde Rekabet ve İşbirliği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Terzioğlu, S. S. (2012). Uluslararası Hukuk Açısından Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 39-100.
- Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.
- Türkmenistan Çin'in en büyük gaz tedarikçisi olacak. (2019, 20 Temmuz). *Enerji Günlüğü*, <https://www.enerjigunlugu.net/turkmenistan-cinin-en-buyuk-gaz-tedarikcisi-olacak-33344h.htm>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)
- World Population Prospects—Population Division—United Nations. (t.y.), <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, (Erişim Tarihi: 02.11.2020)